

Archeologie a historie, archeologie a antropologie

Jan Bouzek

Theodor Mommsen se několikrát vyjádřil, že o archeologii není potřeba se starat, protože co přináší, není ani poznatelné, ani hodné poznání (*weder wissbar noch wissenschaftlich ist*). Historici si jí všímají podnes jen málo a přináší spíše svědectví o *long time history* než o událostech (*events*), ale při absenci nových literárních pramenů jsou k tomu nuceni i mimo ilustrace. Abychom s nimi mohli spolupracovat, musíme si navzájem lépe rozumět. Nové anglické vysokoškolské učebnice (např. *Price – Thonemann 2010*) či už Pečírky Dějiny starověku (*Pečírka ed. 1989*) v tom směru pokročily jen málo.

Archeologie událostí přináší kromě katastrof méně (*Bolender ed. 2010*), ale leccos korelujícího přímo s písemnými prameny. Kulturní antropologie vyrostla z etnografie, poznávání předurbáních společenství mimo evropskou oblast, ale poskytuje mnohé podněty pro interpretaci i v evropské archeologii pravěku a rané doby dějinné (cf. např. *Bolender ed. 2010*).

Snad úsilí o samostatnou metodiku archeologie či artefaktů nepohltí bádání o věci samé. Na jedné konferenci v Krakově byla nadějná sekce s názvem *The end of archaeological theory*, ale s minimálním působením v těch kruzích, které se i nadále pokoušejí o vysvětlení minulosti jen z archeologických jevů a artefaktů bez přihlídnutí k přístupům sousedních oborů.

Dobrym příkladem pokusu o takovou širší syntézu u nás je svazek *Miroslav Bárta, Martin Kovář a kol., Civilizace a dějiny, Praha, Academia 2013*. Práce je třetí knihou podobně složeného kolektivu pod vedením egyptologa M. Bárty. Po obou předchozích věnovaných především kolapsům, tedy určitým etapám historického a přírodního vývoje, tato třetí kniha usiluje o širší obecné shrnutí. Její vydání s předmluvami rektora UK a předsedy AV ČR z ní činí reprezentativní shrnutí z hlediska do jisté míry společného přístupu kolektivu autorů určené jako univerzální příručka svého druhu a jako taková si bezpochyby zaslouží zvýšené pozornosti.

V současné době si stále více uvědomujeme situaci, kdy neexistuje v žádném oboru vědeckého bádání jediné paradigma, kdy interpretace fenoménu věci samé je vždy spojena s osobním přístupem z určitého hlediska, specifického úhlu pohledu, bez kterého by ovšem každá práce přesahující čistou (snad?) neutrální empirii bez hodnocení zůstala nezáživnou kompilací, nepřinášející nic nového ani zajímavého. Schopnost pohledu na vlastní myšlení jaksi shora, z nadhledu, přinášely kromě jiného semináře M. Deridy, moudrost staroegyptské bohyně Ma'at respektující dvanáct základních přístupů k uskutečnění pravdivé syntézy připomněl ve svých knihách mj. Jan Assmann (např. 1991), a zdá se být i v tomto případě vhodné doplnit pohledy jednotlivých kapitol o další aspekty jejich autory méně zohledněné, než by se jevílo potřebné z jiných hledisek, z jiných přístupů.

Nadto se taková diskuse jeví být potřebnou i z dalšího důvodu. Historici se jen málo orientují v archeologické a přírodovědné literatuře psané česky, obdobně je tomu i naopak. Mnozí dnes přebírají jako jistá obecná tvrzení z jedné, především anglosaské příručky, často v simplifikovaném či nadsazeném podání, ačkoli mohli přihlídnout k lepším v jiných jazycích, často i českých. *Bohemica non leguntur* má někdy své oprávnění, ale jindy je výrazem komplexu méněcennosti.

V. Vančura podává v kapitole *Zrození lidstva* vcelku koncizní přehled hominidů. Vícekrát jsem v tomto oboru zažil slávu nových objevů, naposledy v Gruzii, svěšené uši jako po v jeden čas oblíbené sérologii, pendlování mezi odvážnými a skeptickými kosti přeměřujícími antropology. *Missing links* jsou snad menší, a vývoj lidského embrya v těle matky je bezpochyby obdobou hominizace, ale srovnáme-li antropogenesi s růstem stromu, máme zatím vždy spíše boční větve než sám rostoucí vrcholek.

J. Svoboda v kapitole *Formování naší identity* poskytuje poučený přehled současného stavu znalostí o paleolitu a mesolitu, přiklonil se k teorii o africké paměti a rozchodu z Afriky do ostatních kontinentů a právem vyzdvihuje skvělé parietální umění aurignackých (Chauvet), gravettských i magdalénských jeskyní, srovnatelných i s uměním naší doby. Škoda, že se v tomto kontextu nezabývá problémy lidské mysli, jejímž dílem tato umělecká díla byla.

J. Turek napsal kapitolu *Na prahu nového řádu* o počátcích zemědělství. Vysvětluje je biologicky jako potřebu druhové expanze, následuje tak populární redukcionismus, ale vhodně zkracuje některé po-

stuláty tzv. kognitivní aj. teoretické archeologie Binfordovy a Renfrewovy školy a věnuje se více popisně hlavním známým lokalitám předovýchodního „půlměsíce“. Je jich podstatně více, jeden turecký přítel už má v evidenci okolo 30 lokalit podobných svatyni v Göbekli Tepe, ale nejzajímavější na nich je, že jejich stěly s reliéfy vznikly už před počátkem zemědělství, tisícová města s řadami pravoúhlých domů existovala před objevem keramiky. Není divu, že pozdější mytologie připisovaly vznik zemědělství božskému zásahu a héroům, ale pracovní vytížení zemědělskou prací naopak vyhnání z ráje. Předkové patřili do svých komunit, jejich někdy domodelované lebky bývaly součástí interiéru svatyní i obydlí, mezi kterými, jak správně připomněl autor, nebylo ostré hranice. Postup neolitické civilizace do Evropy, uskutečněný v mnoha etapách, je spíše jen skicován, Renfrewova hypotéza o indoevropských neoliticích, která je v rozporu s mnoha výsledky lingvistického bádání, je převzata autorem bez diskuse, ale studia DNA naznačují, že značná část předchozí lovecko-sběračské populace se po čase k z jihovýchodu příšlým zemědělcům přidala. Odlesňování pro nová pole žďářením a mohutná dřevěná architektura více-generačních domů, které neměly na jv. období a byly středoevropským vynálezem, přineslo prudké odlesnění nížin českých zemí. Vztah těchto domů k řeckým chrámům nadhozený autorem je ovšem velmi vzdálený. Dalším středoevropským vynálezem byly hlazené kamenné sekery. Na rozdíl od jihovýchodu, kde příbrusována byla jen ostří, v mírném evropském pásu šlo také o estetickou dokonalost. O Neustupného a autorově hypotéze o využití chat k pohřbům s navršením mohyl lze s úspěchem pochybovat (s. 100); doklady zatím chybí. Ženské idoly bych z řady důvodů považoval nejspíše za kněžky, Sibylly. Kruhové rondely imitující svým tvarem obzor oblohy byly nejspíše rituálními kalendářovými svatyněmi; kruhová obydlí zůstala v jurtách a eskymáckých iglú, ale jinde byla už především sakrálním prostorem. Správný kalendář zemědělských prací byl podmínkou úspěšné sklizně.

Ve většině ostatního světa se rozšířilo zemědělství později než v předovýchodním a evropském okruhu; keramika naopak i daleko dříve, jako zejména v džómonske kultuře v Japonsku. Autorův stručný přehled zachycuje správně dnešní stav znalostí v mnoha bodech, ale nepokouší se o zachycení duchovní sféry.

M. Bárta v kapitole *Zrychlování tempa* se věnuje napřed „svému“ Egyptu a Mesopotamii, následně Číně, civilizaci v povodí Indu a jen stručně periferiím v Evropě a Americe. Egejské civilizace Kréty a Mykén jaksí vystačily se dvěma stránkami, Chetitě se zmínkou. Lze přivítat, že autor píše o starých civilizacích s úctou a znalostí experta, ale vzít jako hlavní hledisko pro pochopení civilizací doby bronzové toky energií a ekonomii je pro můj pohled modernizací. Hlavní byla pyramidálně koncipovaná náboženská struktura zajišťující bezvýhradnou autoritu božského vládce a kněží, navenek též s armádou. Přestože státní vlastnictví vysoko převažovalo nad soukromým, ekonomická stránka byla jen skromným ministerským oddělením i ve srovnání se stavbou vládcovy hrobky. Proti faraonskému Egyptu obklopenému většinou pouštěmi byly městské státy Mesopotamie drobnější a více ohrožené, proto byly podmínkou jejich existence silné hradby a svatyně v jejich středu, místo vertikálního spojení s božským, Jakubova žebříku. Velký odkaz výtvarného umění, literatury, mytologie, práva, lékařství atd. zůstal jaksí mimo střed pozornosti autora, pěkně je naopak stručně shrnuta otázka kolapsů a klimatických změn na str. 115. Podnětné je srovnávání čínské civilizace s egyptskou; v Číně byl císař synem Slunce a naprostým suverénem, božskou bytostí na špici hierarchické pyramidy, vysoko nad všemi obyvateli říše.

A. Danielisová v kapitole *Počátky moderního světa* se odvážně pustila do shrnutí dějů 1. tisíciletí př. Kr. z hlediska prehistorika. Začala marsickým kovem železem, pokusem o definici sociálních struktur, kmenových náčelnictví a jiných pojmů anglosaské antropologie okolo archeologů tzv. cambridgeské školy, kupodivu bez historických prací anglických, německých i francouzských. Mnoho obecně jí šlo přirozeně hodně mimo, mnohé je zhruba na úrovni např. wikipedie, ale některé nápady hodné pozornosti se najdou, mj. v části o změnách klimatu, ale o hlavních aktérech té doby se nedovíme skoro nic.

P. Charvát uplatnil své rozsáhlé znalosti na přehledu doby mezi 1. a 6. stol. po Kr. elegantním a pozoruhodným způsobem; jeho část vyniká vysoko nad ostatní, ale i zajímavě koncipovaná kapitola Jiřího Macháčka nezůstává v mnohém pozadu.

Dršku a Pánka raději ať posuzují jiní, ale líbí se mi, Kovář asi recenzovat nejde. Petříčkova plácačka na ducha asi také nejde recenzovat, bez nadhledu nelze srovnat ani události, ani jejich řadu a zdůvodnění bez vztahu k celku, dedukce, nelze podat.

Ta starší část J. Rákosníka je hodně nepřesná; hlavně bagatelizuje situaci s jedinou kausou, kde je jich víc, a srovnávat třeba Skýty s Řeky jako stejně civilizované (s. 366) je jen jedním z řady omylů..

V. Cílek, *Dějiny přírodních zdrojů a technologií*, je jistě zajímavý a mírně provokující, vedle zdrojů je neméně důležitý know-how, ale i umírněnost a sofrosyné, vedle ekonomických hledisek fungující právní systém a duchovní život, předpoklad lidské důstojnosti a svobody vůbec; jsme součástí přírody, jejími zlobivými dětmi.

P. Pokorný, *Dějiny lesa*, s odlesněním nížin od neolitu a hor ve středověku má pravdu, podobně i s resiliencí, podle Vojena Ložka ovšem s podstatným druhovým ochuzením. Připomenout můžeme také, že v antice Hercynský les bylo hlavním označením našich zemí; vždy měly lesů dostatek, jen jejich současné plundrování privatizátory a tzv. restituenty, kteří už vidí jen co bouchnout, nikoli v lese hospodařit, spolu s divokými odpadkovišti zvětšuje nebezpečí jejich degradace.

Válečnictví manželů Šedivých by si zasloužilo připomínku, že místní válečné střety byly už v paleolitu běžné, ještě v neolitu se podobně jako v Platónově Atlantidě obrany zúčastnili všichni a případně byli všichni pobiti. Od eneolitu s málo výjimkami už ženy neválčily a vytvářela se vrstva bojovníků, ze kterých v počátcích státních útvarů vznikla armáda. Ritualizace a obecné přijetí pyramidálního systému hierarchie bylo umožněno především úctou ke kněžím a vůdcům, v legendách přesahujících lidskou sféru. Násilí uvnitř říší nebylo zapotřebí mnoho, neboť kněží a vůdci byli považováni za nadlidské obrovskou většinou ostatních. Ritualizovaná válka byla také základem nejstarších známých bájí a legend, včetně spektakulů jako naše sportovní střety na stadionech.

Jiří Janák si vybral z dějin náboženství otázku spásy, návratu do Boží blízkosti a osvobození z cyklu zrození a smrti, nastolenou už v hinduismu; otázka rituálů k harmonizaci vztahu člověka k jeho duchovnímu i fyzickému prostředí by byla bližší problematice ostatních kapitol. Pro počátky civilizace je důležitý rozdíl mezi nejstarší indickou vrstvou, kde při odvratu od fyzického světa směrem k duchovnímu jsou sice války o krávu, ale nejde o zemědělství, zatímco Irán nejstarších vrstev Avesty musí zúšlechťovat přírodu a pracovat; lovecko-sběračský Turán je nepřitelem pokroku.

Janu Kozákovi by se dalo připomenout, že mytologie i starověk do Aristotela chápaly katastrofy jako výraz vůle bohů, kteří mohli působit libovolně podle své vůle i mimo obvyklý řád, pokud nepřekročili hranice dané Nemesis.

Jana Royta *Dějiny výtvarného umění* lze chápat jako obecný úvod, ze kterého bude potřeba pokročit k obecnější syntéze dále. Tady postrádám zejména pojednání o vývoji přístupu k zobrazování (a tedy i percepce) mezi realismem a abstrakcí, jako vnímání různých aspektů reality, kterou umělecká díla reflektují i dotvářejí; pak by bylo lépe srovnatelné s ostatními.

Rozhodně lze přivítat, že řada archeologů byla přizvána k syntetickému svazku a vcelku obstála. Může být podnětem pro další diskusi. Určité odlišnosti v přístupu najde čtenář v mých třech posledních knihách v nakladatelství Triton (Bouzek 2009; 2013; 2018) a není nutno je zde opakovat.

LITERATURA

Assmann, J. 1991: *Sein und Zeit, Mensch und Gesellschaft im alten Aegypten*. München.

Bárta, M. – Kovář, M. a kol. 2014: *Civilizace a dějiny*. Praha.

Bolender, D. J. ed. 2010: *Eventful Archaeologies, New Approaches to Social Transformation in the Archaeological Record*. New York.

Bouzek, J. 2009: *Umění a myšlení*. Praha.

Bouzek, J. 2013: *Vznik Evropy*. Praha.

Bouzek, J. 2018: *Art and Mind*. Praha.

Pečírka, J. ed. 1989: *Dějiny starověku*, Praha.

Price, S. – Thonemann, P. 2010: *The Birth of Classical Europe, A History from Troy to Augustine*. London etc.

Archaeology and history, archaeology and cultural anthropology

The note discusses the possibilities of collaboration between archaeology and history, which seem to slowly improve, and those between prehistoric archaeology and cultural anthropology on the other side. Problems of differences in approaches remain, but our present situation with multitude of paradigms offers new chance. Some recent examples are discussed and a Czech attempt of a synthesis in the volume *Civilisation and History* (Bárta – Kovář a kol. 2014) dealt with the subject in more detailed way.

(English by Jan Bouzek)
